

Г Л А С

CDXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

КЊИГА 32

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVI

CLASSE DES SCIENCES SOCIALES

№ 32

Reçu à la X séance de la Classe des Sciences sociales le 13. décembre 2016

Rédacteur
DANILO BASTA
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2016

ISSN 0081-394X

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

КЊИГА 32

Примљено на X скупу Одељења друштвених наука
13. децембра 2016. године

Уредник
академик
ДАНИЛО БАСТА

БЕОГРАД
2016

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнез Михаилова 35, Београд

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор и коректор
Весна Шубић

Тираж
300 примерака

Штампа
ЈП Службени гласник

САДРЖАЈ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Бернд Рабел – Немачка између Истока и Запада	1
Bernd Rabehl – <i>Germany between East and West</i>	20
Бернд Рабел јосић САНУ	21
Коста Чавошки – Реквијем републиканском духу слободе	25
Kosta Čavoški – <i>The Requiem to Republican Spirit of Freedom</i>	49
Слободан Самарџић – Евројска унија – од добровољној савеза до „добре империје“	51
Slobodan Samardžić – <i>European Union – from the voluntary Union to “Benevolent Empire”</i>	69
Илија Марић – Прва наша послератна критика класика марксизма	71
Ilija Marić – <i>Our first Post-war Critique of the Classics of Marxism</i>	98
Рајко Буквић – Пољопривреда Србије: сто година модернизацијских напора	99
Rajko Bukvić – <i>Agriculture of Serbia: One hundred years of modernization efforts</i>	166
Слободан Антонић – Сујеркласа	167
Slobodan Antonić – <i>Superclass</i>	188
Часлав Д. Копривица – Шта је тајна? Размишљања платоновске и просвјетилничке конфигурације тајанствености	189
Chaslav D. Koprivitsa – <i>What is a Secret? Considerations of Platonic mystery and Enlightenment’s Configurations of Secrecy</i>	222

ПРИЛОГ

О зборнику <i>Мојуће сѝрашѝеије развоја Србије</i>	225
Часлав Оцић, <i>Будућносѝ Србије: фундирање сѝрашѝеѝолоѝије</i>	225–236
Драган Станић, <i>Пледоаје за развој срѝске сѝрашѝеѝолоѝије: ѝроблем језичке кулѝуре и енциклопедисѝике</i>	236–244
Драган Шкорић, <i>Прилоѝ изрази сѝрашѝеије развоја села и ѝољѝивреде Србије</i>	245–247
Владан Ђорђевић, <i>Будућносѝ ѝриѝада онима коѝи се за њу ѝриѝремају</i>	247–249
Вера Дондур, <i>Залоѝ за будућносѝ</i>	249–250
Радивоје Митровић, <i>Куда (и како) ѝреба (и може) да иде Србија?</i>	250–252
Слободан Антонић, <i>Наука је рекла своје, на реду су ѝолиѝичари</i>	252–255
Рајко Кузмановић, <i>Ујединиѝи инѝелекѝуалне снаѝе</i>	252–257
Рајко Томаш, <i>Моју ли мале земље имаѝи власѝиѝије сѝрашѝеије развоја у условима ѝлобализма</i>	257–263

IN MEMORIAM

<i>Панајѝѝис Г. Харѝѝѝос – Παναγιώτης Χάριτος (1946–2014)</i> (Часлав Оцић)	265
--	-----

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

ИЛИЈА МАРИЋ*

ПРВА НАША ПОСЛЕРАТНА КРИТИКА КЛАСИКА МАРКСИЗМА

О циклусу предавања Душана Недељковића
на Коларчевом народном универзитету почетком 1952.

Саже так. – Почетком 1952. Душан Недељковић је одржао циклус од пет предавања на Коларчевом народном универзитету на тему „Противречности и фронтови савремене филозофије“. На предавањима је, поред осталог, говорио о ограничењима у делима класика марксизма-лењинизма – Маркса, Енгелса и Лењина. Штавише, говорио је и о њиховим грешкама. Предавања су изазвала критичке реакције које су у *Књижевним новинама* објавили Загорка Мићић, Вуко Павићевић и Иван Лаћа. Недељковић је одговорио на њих. Била је то прва шира филозофска полемика после Другог светског рата у Србији. Предмет полемике била су учења класика марксизма, о чему се до тада код нас није критички расправљало. Недељковић никада није објавио текст предавања. Она су означила почетак краја његове каријере професора на Филозофском факултету.

Кључне речи: Душан Недељковић, Загорка Мићић, Вуко Павићевић, Иван Лаћа, Маркс, Енгелс, Лењин, предавања, полемика, филозофски фронт.

---

* Физички факултет, Универзитет у Београду.

РУКОПИС

Непосредно после Другог светског рата Душан Недељковић (1899–1984) радо се прихватао многобројних дужности од којих је свака за себе захтевала целовито ангажовање појединца.¹ Јасно је да су због ове невиђене презаузетости трпели његов филозофски и педагошки рад. Не чуди стога што је у периоду 1945–1950. објавио релативно мало текстова филозофског карактера. Међу њима су и три краћа чланка о Лењину (1945, 1949, 1950), од којих потоња два означавају и почетак филозофске критике стаљинизма код нас. У томе је њихова важност.²

Почетком педесетих година, међутим, Недељковић почиње да се више окреће филозофији. Тако је марта 1951. у Београду организовао Конгрес филозофа Србије на коме је основано Српско филозофско друштво, а он изабран за његовог председника.³ То је уједно наговештавало да је сада налазио нешто више времена за рад у струци. На самом Конгресу изложио је реферат „Противуречности данашњице, историско наслеђе револуционарне мисли српског народа и савремена наша филозофија“, у којем је нашој филозофији амбициозно наменио истакнуту улогу у светској мисли уопште.⁴ С тим у

¹ Душан Недељковић је у периоду 1943–1947. био председник Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Од 1945. до краја 1953. био је професор Филозофског факултета у Београду, где је од 1947. до 1949. био и декан. Практично је у периоду 1945–1953. на Филозофском факултету предавао све филозофске предмете (Историја филозофије, Логика, Етика, Естетика, Историјски материјализам). Уз то је био и проректор Београдског универзитета 1945–1947. Такође је од 1947. до 1948. по позиву предавао и на Филозофском факултету у Скопљу, а током 1949. је хонорарно предавао Историју филозофије на Институту друштвених наука у Београду. Био је и главни уредник гласила *Зборник Филозофског факултета* (1948–1952) и *Универзитетски весник* (1948–1952).

² Видети: Марић, И., „Недељковић и Стаљин: почеци критике стаљинизма у српској филозофији“, *Радови Филозофског факултета у Источној Сарајеву*, 17/2015, стр. 126–136.

³ Подробније о овоме видети у: Кучинар, З., *Српско филозофско друштво. Крајња историја*, књига I, Службени гласник, Српско филозофско друштво, Београд, 2011, стр. 57–75.

⁴ Поднаслов реферата био је још дужи: „Пред основним проблемом борбе за социјализам, тј. пред проблемом односа објективне дијалектичке законитости и свесног, субјективног фактора, и пред проблемом основног закона развоја социјализма, као и пред проблемом конституисања конкретне марксистичке материјалистичке дијалектике и осталих филозофских наука“. Тако стоји у његовој књизи *Наша филозофија у борби за социјализам* (Српско филозофско друштво, Научна књига, Београд, 1952, стр. 45), састављеној од конгресног реферата и раније објављеног памфлетског чланка „Реакционарна филозофија старе Југославије“ (*Зборник Филозофског факултета*, 1/1948, стр. 7–28).

вези, његови млади асистенти Михаило Марковић и Драган Јеремић такође су имали задате реферате. Марковић се у излагању „Ревизија филозофских основа марксизма у СССР-у“ критички осврнуо на марксистичку филозофију у Совјетском Савезу,⁵ док је Јеремић критиковао целокупну савремену филозофију Запада.⁶ Овако конципирана излагања доиста су сугерисала да наша филозофија задобија важну улогу у савременим филозофским кретањима. Оваквом виђењу стања филозофије код нас и у свету свакако је недостајало дубље теоријско образложење.

Почетком наредне 1952. године Душан Недељковић је најавио серију од пет предавања на Коларчевом народном универзитету у Београду, која ће бити одржавана једном недељно, четвртком, од 24. јануара до 21. фебруара. Прва два предавања имала су наслов „Противуречности и фронтови у савременој филозофији у свету и код нас“, треће је гласило „Развој дијалектичког материјализма и бројних материјалистичких и идеалистичких фронтова од Маркса до данас у свету и код нас“, а потоња два „Материјалистички и идеалистички фронтови од Маркса до данас у свету и код нас“.⁷ Судећи по насловима, ова предавања су могла надоместити темељније образложење које је недостајало поменути рефератима на Конгресу филозофа Србије.

Предавања су, међутим, изазвала критичке реакције Загорке Мићић, Вука Павићевића и Ивана Лаће у *Књижевним новинама*, на које је потом у истом гласилу одговорио предавач. Иако је најављивао да ће ова предавања бити објављена, то се из неког разлога никада није десило. Тако су читаоци *Књижевних новина* имали полемичке чланке, али без увида у интегрални текст који их је изазвао.

Важност овог спора је, поред осталог, у томе што је то прва шира филозофска полемика после рата у Србији и што су његов предмет била учења класика марксизма, о чему се до тада, у то поратно време, код нас по правилу није критички расправљало.⁸ У полемичком одговору својим критичарима

⁵ И овај реферат је објављен као књига: Марковић, М., *Ревизија филозофских основа марксизма у Совјетском Савезу*, Српско филозофско друштво, Научна књига, Београд, 1952.

⁶ Јеремић, Д., *Савремена филозофија Зайага*, Српско филозофско друштво, Научна књига, Београд, 1952.

⁷ Захваљујем се Ксенији Шпадијер, службеници Коларчеве задужбине, за увид у Недељни преглед предавања на Коларчевом народном универзитету за назначени период који се чува у Архиву Задужбине.

⁸ За сам почетак филозофски интонираних полемика међу нашим послератним марксистима можемо узети чланак Гаје Петровића, тада студента филозофије, „О једној грешци у чланку 'Велико дјело о марксистичком филозофском материјализму'“ (*Борба*, Београд, 21. септембар 1948, бр. 229, стр. 2). Више о томе у чланку: Марић, И., „Студент филозофије Гајо Петровић“, *Источник*, 75–76/2010, стр. 172–209. Потом је 1951. у Загребу уследила полемичка дискусија о закону негације негације између

Недељковић је поручио: „[Могли сте се] стрпети и сачекати да наскоро завршим и објавим студију чије сам само прве одељке у предавањима читао“.⁹ Другим речима, у време одржавања предавања студија још није била довршена. Међутим, како разумети сведочење да је на предавањима изложио само прве одељке? Да ли то значи да је предавач изложио читав до тада написани текст, који је износио само неколико одељака планиране целине, или пак само један део до тада написаног текста?

У заоставштини Душана Недељковића, похрањеној у Архиву САНУ у Београду, налази се рукопис који је заведен под насловом „Дијалектика. Противуречности и фронтови у савременој филозофији“.¹⁰ У полемичком одговору аутор је своја предавања на Коларцу навео под обједињујућим насловом „Противуречности и фронтови савремене филозофије“ и ми ћемо их наводити под тим свакако меродавним насловом. Наслов рукописа из заоставштине сугерише да је текст „Противуречности и фронтови у савременој филозофији“ део шире целине насловљене „Дијалектика“. Њега, међутим, нема ни у књизи *Дијалектика* (САНУ, Београд, 1982) нити у било ком другом ауторовом делу. Увид у сам текст показује да се ту доиста налазе и тврдње које су предмет поменутих критика, тако да се с великом вероватноћом може претпоставити да је реч о предлошку који је читан на предавањима. Потврда да је доиста реч о предлошку за предавања јесте и дужи цитат из тог текста који Недељковић наводи у свом одговору критичарима.¹¹

Прекуцани текст је подељен на осам одељака, означених римским бројевима, без засебних поднаслова. Првих седам одељака садржи фусноте нумерисане бројевима од 1 до 34, а у осмом одељку започиње изнова нумерација фуснота од 1 до 20, што сугерише да је завршни одељак писан као засебна целина. У свом другом полемичком одговору Вуко Павићевић и Иван Лаћа навели су подужи цитат из Недељковићевих предавања – држаних студен-

Гаје Петровића и Олега Мандића. Прва шира полемичка расправа у Београду, дакле, одвијала се у пролеће 1952, поводом циклуса Недељковићевих предавања на Коларцу, и у њој је учествовало више филозофа.

⁹ Недељковић, Д., „Кратка белешка о 'размишљањима поводом' мојих предавања“, *Књижевне новине*, 12. април 1952, стр. 8.

¹⁰ Недељковић, Д., „Дијалектика. Противуречности и фронтови у савременој филозофији“ (= „Противуречности и фронтови савремене филозофије“), Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 14732, кутија I. Заправо, у рукопису из заоставштине наслов је тако написан да би се могао читати и другачије: „Дијалектика противречности и фронтови у савременој филозофији“. Следећи, међутим, ауторов наслов из полемичког одговора одлучили смо се за прву варијанту.

¹¹ За тај дужи цитат Недељковић каже да се налази у рукопису на стр. 65–66. У тексту из заоставштине, који је прекуцан на писаћој машини на 75 страна, цитирано место се налази на стр. 34–35. По свој прилици, предавања су читана из руком писаног текста који је, разумљиво, имао знатно већи број страна.

тима Филозофског факултета, не говорећи из којег предмета – који се готово дословно понавља у осмом одељку предавања држаних на Коларцу.¹² По свој прилици се читав осми одељак поклапа са одговарајућом целином из факултетског курса, а довршавање рукописа предавања, о чему је предавач писао у свом одговору критичарима, вероватно се тицао прилагођавања текста факултетских предавања целини намењеној широј јавности.

Приговори које износи критичари односе се на места која су размештена, дакле, у свих осам одељака тако да је предавач највероватније изложио готово читав до тада написани текст.¹³ Из одговора критичарима стиче се утисак да је аутор имао довршен текст предавања почетком априла 1952. Прекуцана верзија студије доиста се доима довршеном. Разлоге њеног необјављивања могли бисмо тражити управо у појединим погођеним примедбама критичара и другим догађајима који су потом уследили.

Било како било, сада су нам расположиви сви основни текстови па је коначно могуће целовитије сагледати ову филозофску полемику. Пошто текст Недељковићевих предавања није објављен и непознат је стручној јавности, најпре ћемо подробије изложити његов садржај. При томе ћемо се усредсредити на ауторове критичке приговоре класицима марксизма–лењинизма. У ту сврху ћемо, прегледности ради, другачије организовати расположиви садржај.

ПРЕГЛЕД ПРЕДАВАЊА

Предмет сачуваног текста су извори противречности и фронтова савремене филозофије, а његов циљ је да се изнађу закони њиховог развоја. Изналажењем закона развоја, филозофија – схваћена као свест којом се људи руководе у свом историјском развоју, којом се објашњава и предвиђа то кретање – постаје делотворна. Тако схваћена филозофија, попут неке научне теорије, омогућава не само да разумемо и објаснимо кретање друштва него и да предвиђамо будуће догађаје, да њиме научно управљамо. Оваквим све-

---

¹² Павићевић, В., Лаћа, И., „Одговор на 'Кратку белешку' која је доста дуга, а ипак врло кратка“, *Књижевне новине*, 27. април 1952, стр. 2. У осмом одељку текста предавања са Коларчевог народног универзитета тај дужи цитат се налази на стр. 53–55.

¹³ Није лако одредити како су ти одељци били расподељени у оквиру циклуса од пет предавања. Имајући у виду наслове предавања, с једне стране, и садржај и обим појединих одељака сачуваног текста, с друге стране, могло би бити да су прва два предавања обухватала прва четири одељка (стр. 1–29), да је треће предавање обухватало наредна три (стр. 29–48), а завршна два да су се тицала најдужег, осмог одељка (стр. 48–75). Овде је једини поуздани упут била једна Недељковићева опаска у одговору критичарима, где се каже да је подужи цитат, који се иначе налази у шестом одељку текста, прочитан у трећем предавању.

сним деловањем „стихијно“ кретање друштва се преокреће у рационално, стваралачко. Тако *историја филозофије*, која се бави истраживањем извора и противречности филозофских фронтова, задобија посебну важност.

Динамика историје филозофије

Назив „филозофски фронт“ преузет је од совјетских марксиста.¹⁴ Филозофски фронт, сходно једном од значења Лењиновог начела партијности, изражава животне историјске интересе поједине класе или пак неког њеног слоја, групе или тенденције. Недељковић филозофски фронт, попут филозофије саме, разумева и као руководство за акцију, за остварење поменутих интереса. Филозофски фронтови настају, трају и пропадају упоредо са настанком и развојем друштвених класа и класне борбе. Још од антике, истиче предавач, класна борба била је основни закон развоја филозофије у сваком класном друштву. Смене владајућих друштвених класа разумевају се као револуције, а њима увек претходе револуције у филозофији. Изналажење извора противречности као и законитости њихове динамике уједно даје кључ и за разумевање историје филозофије.

Филозофија се, према другом од значења Лењиновог начела партијности, од свог почетка дели на два најопштија фронта – материјализам и идеализам. Надаље, сваки од ових основних фронтова дели се на супротстављене фронтове различитих праваца, а фронтови праваца деле се опет на супротстављене школе, фронтови школа деле се на разне тенденције у њима. На крају, филозофски поглед или систем сваког појединца садржи супротне материјалистичке и идеалистичке моменте, елементе, језгра и љуштуре.¹⁵ Сви ови фронтови, правци, школе, тенденције, моменти чине непрекидни низ релативног јединства филозофије у развоју. То јединство није опортунистичко

¹⁴ Поменута синтагма појављује се, на пример, у чланку „О новим задацима марксистичко-лењинистичке филозофије“ Марка Митина, Василија Раљцевича и Павела Јудина, објављеном 7. јуна 1930. у листу *Правда*, али и код других аутора које је српски филозоф читао тридесетих и четрдесетих година XX века. На пример, јавља се и код нас у преведеној Ждановљевој дискусији (1947) Александровљеве књиге *Историја зајадноевројске филозофије*, итд. Михаило Марковић сведочи да је Недељковић имао „амбицију да створи неки свој ’филозофски фронт’ који ће водити битке против његових идеолошких непријатеља“ (Марковић, М., *Јуриши на небо*, књига прва, Просвета, Београд, 2008, стр. 387).

¹⁵ Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 14732, кутија I: Недељковић, Д., „Противуречности и фронтови савремене филозофије“, стр. 15–16. Изразе „језгра“ и „љуштуре“ Недељковић је преузео од Маркса који у „Поговору“ другом немачком издању првог тома *Кайишала* говори о „рационалном језгру“ и „мистичком омоту“ Хегелове дијалектике.

„мртво море“; сматра Недељковић, него у себи садржи *бићне йроїшивречностїи* као *йокреїшачку силу*, што филозофији даје динамику, живот.

Фронтови материјализма и идеализма међусобно се сукобљавају дијалектички, посредством својих недостатака, претеривања, ограничености. Сваки од њих има два реална извора – друштвено-историјски и гносеолошки.¹⁶ Друштвено-историјски извор сведочи да је сваки филозофски фронт поглед на свет једне класе, групе, слоја, а ове су пак уклопљене у друштвену поделу рада. Гносеолошки извор упућује да једна идеја одражава извештан елеменат или моменат стварности. Одређени фронт, међутим, своју основну идеју шири на све, апсолутизује је, и тако запада у једностраност коју критикују други. Београдски професор хегеловски узима да сваки филозофски фронт или правац „почива на неком тачно уоченом елементу или моменту“ савремене филозофије. Сваки од правца апсолутизује свој темељни елеменат па остале елементе и моменте умртвљује или напросто негира и одбацује. Сваки идеализам има своје „рационално језгро“, своје „тло под ногама“, које идеализму даје релативну делотворност, а сваки материјализам има идеалистичких остатака.

Током историје, у борби са идеализмом, материјализам се све више ослобађа својих идеалистичких ограничености и недостатака. Идеалистички фронтови пак, у борби са материјализмом, све више отупљују своја идеалистичка претеривања и из својих „рационалних језгара“ ослобађају на идеји засноване увиде за материјалистичко читање, за њихово повезивање са материјалним чињеницама чији су одраз. Тиме се рационална језгра идеалистичких фронтова ослобађају, постају увиди дијалектичког материјализма. Тако филозофија, као опште руководство за акцију, непрекидно иде напред и доприноси развоју дијалектичког материјализма као основног погледа на свет савремене филозофије, погледа на свет пролетаријата који заступа интересе целине савременог друштва.

Савремена епоха јесте епоха социјалистичких револуција. Филозофија епохе револуција јесте савремена филозофија. Спис којим започиње савремена филозофија, према Недељковићу, јесу Марксове „Тезе о Фојербаху“ из 1845. У основи савремене филозофије, дакле, стоји Марксов и Енгелсов дијалектички материјализам. Штавише, дијалектички материјализам је овладао свешћу радног народа и тиме је започело остваривање Марксове речи да ће пролетери стећи филозофију којом ће се ослободити, док ће филозофија задобити пролетаријат којим ће се остварити. Стога ће се сви моменти савремене филозофије моћи обухватити, укинути и превазићи (у хегеловском

¹⁶ Да идеализам и материјализам, као два основна облика у којима се јавља филозофија, имају своје класне и гносеолошке корене било је опште место у марксистичким уџбеницима тог времена. Видети: Леонов, М. А., *Оїлед о дијалектїичком майтеријализму*, књига друга, Култура, Београд, 1950, стр. 10–14; Зихерл, Б., *Дијалектїички и истїориски майтеријализам*, трећа свеска, НДВШ, Београд, 1950, стр. 1–17.

смислу *aufheben*) само конкретним дијалектичким методом. Међу законима дијалектике која ће обавити овај посао издвајају се два основна: то су закони кретања (двојењем једног на супротности) и негације негације.

Недељковић изјављује да се могу назрети главне линије филозофске револуције која се припрема у главама филозофа, како би се остварио још свестранији, конкретнији и коренитији поглед на свет, друштво и човека, који ће бити руководство за развој социјализма код нас и у свету. Код нас и у свету постоје безбројни правци и фронтови филозофије. Фронт дијалектичког и историјског материјализма нужно се мора развијати посредством свих њих, мора узети у обзир све њихове доприносе. Дијалектички и историјски материјализам, вели београдски професор, нужно мора постати сама филозофија, Маркова „савремена филозофија света“. Стога марксисте не смеју вулгарноматеријалистички одбацити сваку идеалистичку мисао као „глупост“, јер тиме заостају у продубљивању дијалектичких односа посредством којих напредује савремена филозофија. Реакционарни и конзервативни фронтови савремене филозофије имају своја „рационална језгра“, која се морају усвојити и даље разрадити. С једне стране, тако што ће се одбацити њихова „мистичка љуштура“ (наглашености, ограничености, претеривања), а, с друге стране, даље чињенички и дијалектички обрадити „рационална језгра“.

Једносјраносји и ојраничења материјализма

У склопу ових разматрања, Недељковић, „на основу самих самокритичких осврта Енгелса и Лењина“, истиче:

„какве крупне празнине и крупни заостаци су идеалистички ограничавали тачност и револуционарну делотворност самог дијалектичког материјализма како Марковсе, тако и Лењинове више развојне фазе.“¹⁷

Важност овог места је у томе што се овде први пут код нас отворено проговара о идеалистичким ограничењима или манама класика марксизма, прецизније Марковсе и Лењинове фазе марксизма. Као меру опреза од могућих негативних последица оваквог чина аутор се ограђује да се он документовано ослања на самокритичке опаске Енгелса и Лењина, да на неки начин само понавља њихове речи.

Да би додатно оправдао свој поступак, Недељковић наглашава да он начелно дијалектички материјализам не сматра „светом и непогрешивом догмом“, у том смислу дијамат за њега није „ортодоксни“, односно „православни марксизам“, није „верска догма“, „мртва светиња“ која се учи напамет и

¹⁷ *Ibid.*, стр. 15. Овде Недељковић следи периодизацију марксизма према Марку Митину, где Лењинова фаза означава виши ступањ.

механички понавља. За њега је дијамат, како су то понављали тадашњи уџбеници марксистичке филозофије, антидогматски, критички, револуционаран, руководство за акцију и даљи развој. То значи да су и класици марксизма отворени за критику и даље развијање њиховог учења.¹⁸ Ипак, кад износи критичке приговоре класицима марксизма Недељковић опрезно, за сваки случај, полази од њихових самокритичких опаски.

У реконструкцији развоја и међусобне интеракције фронтова београдски професор следи методологију марксистичке историје филозофије, посебно Лењиново методичко упутство из текста „Прилог питању о дијалектици“, објављеног постхумно (1925).¹⁹ Према тој методологији, видели смо, филозофска учења, односно фронтови имају своје друштвеноисторијске и гносеолошке корене. Док су друштвеноисторијски корени филозофских фронтова друштвене класе, гносеолошки корени су различити. Материјализам полази од чињеница, иде преко апстрактних идеја до практичне провере посредством чињеница. Идеализам полази од идеја, што онда води претераном уопштавању, или, како је то говорио Лењин, „надувавању“ идеје. Сваки идеализам одређену идеју протеже на читаво подручје стварности и знања и образује „идејни монизам“, „мистику једне идеје“.

Наш предавач, међутим, додаје да и материјализам има својих ограничења. Од Демокрита до Фојербаха он поседује механицистичку идеалистичку ограниченост. Ту се ваљано увиђало да неке природне појаве имају механичку суштину, али се грешило ако се та суштину протезала на све појаве природе, друштва и људског мишљења, јер се тако читав свет претварао у механизам, у машину. Ту се један моменат материјализма „надувавао“ и протезао на читаво подручје стварности. Стога се за такав материјализам такође може рећи да је у извесној мери „идеализам, мистика и поповштина“. Он се потом продужава у вулгарни материјализам.

Лењинова једносiраносi

Недељковић Лењина сматра за највећег савременог мислиоца, а његов текст „Прилог питању о дијалектици“ највишим достигнућем марксистичке дијалектике. У том раду, подсећа наш предавач, вођа Октобра је рекао да је

¹⁸ „Под догмом у марксизму подразумевамо придржавање застарелих поставки које више не одговарају новој историској ситуацији“ (Зихерл, Б., *Дијалектички и историски материјализам*, свеска прва, НДВШ, Београд, 1949, стр. 41). За разлику од Недељковића, Зихерл не сматра да су класици марксизма грешили. Оно што је важило за њихово време, у промењеним историјским околностима најпосто више не важи.

¹⁹ Видети српски превод чланка „Прилог питању о дијалектици“ у књизи: Лењин, В. И., *Филозофске свеске*, БИГЗ, Београд, 1976, стр. 341–345.

простом, метафизичком материјализму својствено да сваки идеализам назива глупошћу. Заправо, Лењин је рекао следеће: „Филозофски идеализам је само глупост с гледишта грубог, простог, метафизичког материјализма“.²⁰ Он није говорио о сваком, него једино о филозофском идеализму. При томе је истакао да метафизички материјализам у овом филозофском идеализму не види ништа више до само глупост. Али у наставку Лењин каже да идеализам ипак захвата неку нијансу сазнања, што ће рећи да није само глупост. Грех идеализма је што једну од ових „цртâ, странâ, плохâ сазнања“ надувава у „апсолут отргнут од материје, од природе, обоготворен“ и у томе је његова једностраност и претеривање. Ту једностраност и претеривање идеализма уочава и истиче дијалектички материјализам.

Београдски професор се пита, међутим, не погађа ли наведени Лењинов став о метафизичко-материјалистичкој једностраној оцени филозофског идеализма и најбоља дијалектичко-материјалистичка дела која критикују идеализам, дакле она дела чији су аутори класици марксизма. Он има у виду Енгелсов *Анџии-Дирини* и Лењинову критику Маха и идеализма уопште као глупости и берклијевске поповштине у својој, међу марксистима, утицајној књизи *Материјализам и емпириокриџицизам*, па каже:

„Том својом страном су ова дела класика марксизма, као критике *ad hoc* и скоро *ad hominem*, била несумњиво оптерећена вулгарним материјализмом и његовим простим одбацивањем *a limine* њему противуречних савремених идеалистичких учења.“²¹

Подсетимо још једном да код нас после рата, до тада, ни Недељковић нити неки други марксиста није критиковао Маркса, Енгелса и Лењина. Од јануара 1949. започела је критика само четвртог (још увек живог) класика, Стаљина и стаљинизма. Тиме је ово јавно предавање на Коларцу, на којем су упућене критичке примедбе свим класицима марксизма, било не само пионирско него и веома рискантно. Он експлицитно приговара да су Енгелс и Лењин савремену идеалистичку филозофију критиковали аргументима *ad hoc* и *ad hominem*, дакле логички мањкавим аргументима. А њихови списи, *Анџии-Дирини* и *Материјализам и емпириокриџицизам*, који су сматрани темељним делима марксистичке филозофије, били су, по мишљењу нашег предавача, прожети вулгарним материјализмом и простим одбацивањем савремене идеалистичке филозофије.

При томе, наставља Недељковић, класици марксизма су били недоследни: код апсолутних идеалиста, ближих или даљих претходника, попут Хегела, налазили су „рационално језгро“, док су код себи савремених идеалиста

²⁰ *Ibid.*, стр. 345.

²¹ Недељковић, Д., „Противуречности и фронтови савремене филозофије“, стр. 20.

налазили само глупости. Тиме су се, сматра београдски критичар, класици марксизма према идеалистичким застрањивањима својих савременика држали догматски, а не дијалектички.

У наставку Недељковић показује како је и Лењин, који је код сваког ко напросто потцењује и одбацује идеализам открио једностраности вулгарног материјализма, и сам постао жртва исте једностраности. Наиме, наш предавач каже да у наставку цитираног текста „Прилог питању о дијалектици“ Лењин такође узима идеализам као такав, по себи, једнострано, и осуђује га и одбацује као поповштину и субјективно слепило, а не види његову живу везу са материјализмом. Вођа Октобра превиђа да у сваком идеализму постоји неко „тло под ногама“, неко „рационално језгро“, због чега не би требало бити догматски искључив и сасвим одбацивати неизбежна идеалистичка претеривања. Недељковић закључује да је и сам Лењин потцењивао улогу и значај идеализма.

Лењин у чланку „Прилог питању о дијалектици“ доиста пише: „Идеализам је поповштина“. Ипак, из контекста се види да он у идеализму види апсолутизовање, *обојворење* појединих црта сазнања и у том смислу реч је о поповштини. То не значи, међутим, да те црте сазнања немају тло под ногама, своје „рационално језгро“, да не погађају поједине аспекте истине. Јер, Лењин у наредном пасусу каже: „А поповштина (= филозофски идеализам) ... није без тла, она је *јалов цвет*, неоспорно, али јалов цвет који расте на живом дрвету живог, плодног, истинског, моћног, свесилног, објективног, апсолутног људског сазнања.“²² Према томе, и поповштина има своје тло, она расте на живом дрвету људског сазнања. Недељковићу је, разуме се, све ово добро познато и сам је о томе говорио на предавањима. Међутим, у последњем цитату задржава се на ставу да је филозофски идеализам *јалов цвет*²³ и посматрајући га изоловано, по себи, закључује да је за Лењина читав идеализам „гола поповштина“ и „штури цвет“, нешто што не даје плода. Тиме Лењин, који је за Недељковића највећи савремени филозоф, запада у једностраност и вулгарни материјализам.²⁴

²² Лењин, В. И., *Филозофске свеске*, стр. 345.

²³ У изворном руском тексту стоји реч *иустоцвет*, што ће рећи неоплођен, у том смислу јалов цвет. Недељковић пак овај руски израз преводи као *иштур цвет*. Тако је то чинио још пре рата (Хегел, *Дијалектика*, Геца Кон, Београд, 1939, стр. 660), када је Лењинове *Филозофске свеске* читао само у француском и немачком преводу, немајући увид у руски оригинал. На српски језик су *Филозофске свеске* преведене тек 1955, а преводиоци су, поред осталих, били и Недељковићеви критичари Вуко Павићевић и Загорка Мићић. Сам чланак »Прилог питању о дијалектици« превео је Светомир Ристић.

²⁴ Недељковић, Д., „Противуречности и фронтови савремене филозофије“, стр. 21–22.

*Једносiраносiи Маркса и Енiелса:
iрешка економизма и друiи недосiаци*

Недељковић упозорава да и код дијалектичких материјалиста, а не само код идеалиста, постоји искључива пренаглашеност. На њу је самокритички указао стари Енгелс, имајући у виду да је у његово време дијалектички и историјски материјализам пренаглашавао економску страну учења, ту се ишло у економистичко претеривање, за шта је он оптужио себе и Маркса. Енгелс је тај економизам видео посебно изражен код свог ученика Франца Меринга, у додатку *О историјском материјализму* његове књиге *Лејенда о Лесинју*. У писму Мерингу Енгелс се потом окомио на, како вели Недељковић, „статички мит 'економске базе' и 'идеолошких надградњи', који је све политичко, правно, филозофско и уопште идеолошко сводио на економско и самим тим од економије [...] и њоме све претварао у неумитну слепу механику“.²⁵ Енгелс је, надаље, говорио о релативној независности разних облика друштвене свести (правне, политичке, филозофске итд.). Свест, сазнање и идеологија показују се као релативно одлучујући током појединих раздобља историје, мада је „у крајњој линији“ увек одлучујућа материјална производња и економски односи људи.²⁶

Недељковић подсећа да је Маркс у првој тези о Фојербаху истакао да је делатну страну развио идеализам, а не стари материјализам. Ипак, у наставку се пита не дешава ли се опет да, и након Марксовог открића дијалектичког материјализма, делатну страну и даље развија идеализам. На ово питање он одговара потврдно, јер су класици марксизма стигли да обраде тек неколико основних момената делатне стране, као што су политичка економија, револуција, партија итд., а за остале су само набацили неке мисли. Маркс и Енгелс нису исцрпели познавање субјективног фактора предмета и стварности. Стога су идеалистички филозофи и даље налазили тло под ногама и борили се против дијалектичког материјализма, који је на субјективној страни опет показивао не само недостатке и заосталост него и пренаглашавао економски моменат у развоју човека па и извесна механицистичка ограничења.

²⁵ *Ibid.*, стр. 25. У поменутом писму Мерингу (Маркс, К., Енгелс, Ф., *Изабрана дела у два тома*, II, Култура, Београд, 1950, стр. 484–486) Енгелс самокритички говори о економском фактору као у крајњој линији одлучујућем при конституисању идеолошке надградње, али он нигде не помиње „статички мит 'економске базе' и 'идеолошке надградње'“, та фраза припада Недељковићу.

²⁶ Недељковићев критичари су замерили предавачу превид да је код Маркса и Енгелса економски фактор одлучујући само у крајњој линији, што може значити да је исти став предавач унео накнадно у свој текст. Могуће је, међутим, да га је он изговорио на предавању, али су га критичари пречули.

Друштвеноисторијска суштина радничке класе је у укидању свих класа, па и саме себе. Дијалектички материјализам, као поглед на свет радничке класе, као њено руководство за акцију, нужно укида противречности савремене филозофије. Остаће само оне разлике, супротности и противречности које одражавају објективне тешкоће и ограничености. Маркс и Енгелс су, вели Недељковић, механицистички нестварно и привидно предвиђали да ће револуције изводити пролетаријати најразвијенијих земаља, где ће капитал бити најконцентрисанији а пролетаријат најпросвећенији и најбројнији. Ову економистички и механицистички апстрактну слику социјалистичке револуције је, међутим, променио Лењин, показујући и теоријски и практично да се социјалистичка револуција може извести и у заосталој Русији. Лењин је тиме отклонио извесне застарелости и ограничења у Марксовим схватањима и унапредио дијалектички материјализам. Лењин је добрим делом, и теоријски и практично, отклонио недостатак оног субјективног, делатне стране у Марксовом дијалектичком материјализму, дакле онога што је сам Маркс у првој тези о Фојербаху замерао старом материјализму. Исти недостатак се, међутим, испољио и код Маркса и Енгелса због наглашавања економског фактора.

Лењин је, истиче Недељковић, указао на још једно претеривање Маркса и Енгелса. Оснивачи дијамата су у дијалектичком материјализму нагласак стављали на дијалектички, а не на материјализам, као што су у историјском материјализму нагласак стављали на историјски, а не на материјализам. Корен овог наглашавања дијалектичког и историјског у односу на материјализам, сматра београдски професор, може се наћи у положају радничке класе која се тада налази у припреми „револуционарног јуриша“ па дијалектику узима у њеним општим, а не у конкретним облицима. Стога се истичу општи дијалектички принципи, док се материјалне посебности и појединости потискују за будуће време кад ће доћи на дневни ред да се решавају. Биће то време када ће се разматрати не само оно што је материјално опште него и оно што је материјално посебно и појединачно.

Реакционарна класа се усредсређује на постојеће, на оно што јесте, ослањајући се при том на формално-логички принцип идентичности како би показала вечну нужност постојања. Револуционарна класа пак, на свом почетку, иде у другу крајност и одбацује све постојеће и читаву формалну логику: за њу је једини апсолут револуционарна промена, која доноси револуционарну новину. Ту новина нема никакве везе са постојећим: револуционарна промена је формална, а не дијалектичка негација постојећег. Недељковић примећује да се оснивачи дијалектичког материјализма нигде нису бавили специјалним дијалектичким законима који су се тицали посебног и појединачног. Они нису материјалистички револуционисали Хегелову дијалектику за случај посебног и појединачног. Нису се чак ни изјашњавали о Хегеловим законима о појединачном, као што је, на пример, закон свега коначног да укида

своју границу и постаје бесконачно. Овај недостатак је разумљив за почетке марксистичке филозофије.²⁷

Лењинаова замерка Марксу и Енгелсу што наглашавају дијалектику и историју у дијалектичком и историјском материјализму заправо је захтев да се са општег пређе на конкретно, односно да се дијалектички обради посебно и појединачно. Наглашавање општости дијалектике у дијамату Лењин види као њен недостатак и упозорава да се Марксдова теорија не усваја догматски, као нешто завршено и неприкосновено, него као нешто што се даље мора развијати, како би се одржао корак са животом. Овај увид је важан као ослонац за критички корак који предузима београдски професор.

Недељковић се, дакле, позива на овај Лењинов критички поступак према Марксу и сматра легитимним да се преиспитују теорије класика марксизма–лењинизма. Тако он каже за Енгелсову схему материјалне базе и духовне надградње да је недијалектичка слика, мит, изречен језиком грађевинарства како би се објасниле суптилности развоја у историји. Служећи се овом грађевинском сликом, Енгелс запада у „такву заосталост“ и „механицистичку голоотињу“ па језиком механике говори о „паралелограмима сила“, „компонентама“ и „резултантима“.

Критика стаљинизма

Мада је у читавом предавању нагласак стављен на дијалектички и историјски материјализам од Маркса до Лењина, Недељковић се такође дотакао и развоја марксистичке филозофије и после Лењина. Није пропустио да упутити извесне замерке Стаљину и стаљинизму, што је у нашој филозофији тада већ било опште место.

Београдски професор разликује три периода у кретању филозофских фронтова у СССР-у.²⁸ Први је 1917–1924, од Октобарске револуције до Лењинове смрти, када се јављају разни филозофски правци и одвија се пуна борба мишљења. Други је 1924–1930, када се немарксистичким филозофима ништа не објављује, а сами марксисти су подељени на фронтове механициста и „мењшевиствујућих идеалиста“. Механицисти, са Бухарином на челу, одбацују дија-

²⁷ Али дијалектички материјализам, истиче Недељковић, у Стаљиновим формулацијама дијалектичких закона задобија „метафизичку карикатуру“, закони се свде на „црте“. Тако се у Стаљиновом метафизичком, формалистичком ревизионизму свако мировање, укључив и релативно, одбацује као метафизика.

²⁸ Недељковићева подела се у основи поклапа са поделом коју наводи Гајо Петровић у чланку „Филозофија у СССР-у од Октобарске револуције до 1938. г.“ (*Поједи*, Загреб, 1/1952, стр. 79–80). Петровић развој филозофије у СССР-у до 1938. дели на три периода: први је од Октобарске револуције 1917. до Лењинове смрти 1924, други, од 1924. до 1930, и трећи од 1930. до 1938.

лектику као идеалистички реликт хегеловства, а мењшевиствујући идеалисти, са Деборином на челу, објективистички спајају дијалектику и механицизам, при чему дијалектика постаје механизам. Трећи период пак траје од 15. јануара 1931. до времена Недељковићевих предавања на Коларцу. Тог 15. јануара 1931. механицисти и мењшевиствујући идеалисти су осуђени, а наступили су стаљинисти.

У четвртој глави тада чувене књиге *Крајњи курс историје СКП (б)* обрађен је дијалектички и историјски материјализам, за који београдски професор каже да је „невиђена“ верзија дијамата, „прагматистичка метода која се састојала од четири црте дијалектике и три црте материјализма, укупно седам методских прописа“.²⁹ Тиме је устоличен четврти, живи класик марксизма–лењинизма, Јосиф Висарионович Стаљин. Недељковић овде стаљинизам критички оцењује као невиђени антимарксистички и антифилозофски деспотизам, „који свој државни капитализам хоће да закљони некаквим провидним тоталитаристичким, деспотским монополистичким неопрагматизмом“.³⁰ После политичке социјалистичке револуције, стаљинизам је даљи социјалистички преображај СССР-а зауставио у иначе прелазној фази државног капитализма. Тиме је социјалистичка револуција економски преображена у своју супротност, а културно онемогућена, при чему су дијалектички материјализам и филозофија уопште ликвидирани.

Југословенска филозофија и нова филозофска револуција

После Лењинове смрти наступило је извесно лутање унутар филозофских фронтава. Ипак, после Другог светског рата могао се очекивати процват револуционарне марксистичке филозофије јер је тада настало више социјалистичких земаља па је било за очекивати да ће се код њих даље развијати дијалектички и историјски материјализам. Међутим, Резолуција Информбироа 1947. унела је нову пометњу. Недељковић се ипак надао да би бар у нашој земљи револуционарна пракса могла расветлити мноштво супротности и противречности како у филозофским фронтovima тако и у самом животу, уколико се као руководство за акцију узме дијалектички материјализам. Он је стога држао да су филозофи у нашој земљи били у повлашћеном положају, јер су били вођени праксом изградње социјализма, што би требало да им олакша откривање општих и посебних закона који управљају противречностима филозофских фронтава.

Недељковић зато сматра да тек са југословенском Народном револуцијом и „њеним смелим закорачењем у фазу одумирања државе“ дијалектички и историјски материјализам, марксистичка филозофија, као филозофска основа научног социјализма и социјалистичке револуције, може да се даље

²⁹ Недељковић, Д., „Противуречности и фронтovi савремене филозофије“, стр. 45.

³⁰ *Ibid.*

развија. На том месту београдски професор за непосредне учитеље наших филозофа узима Маркса, Енгелса, Лењина и Тита, а за посредне све велике филозофе од Хераклита и Демокрита до данас.³¹

Слично је и млади совјетски филозоф Марк Митин 1930. класицима марксизма–лењинизма, Марксу, Енгелсу и Лењину, придружио Стаљина, као четвртог живог класика, само што он тада није помињао посредне учитеље марксиста. Митиново образложење ове филозофске инаугурације било је да је Стаљин *сйваралачки марксиста* који дијалектички материјализам примењује у пракси на конкретним проблемима социјалистичке стварности. Придружујући Тита тројици класика марксизма–лењинизма, Недељковић није дао никакво образложење, али је можда имао на уму оно налик Митиновом. Било како било, он је, не без поноса, у име наших филозофа марксиста, изјавио:

„... стојимо пред новим револуционарним скоком дијалектичког и историског материјализма и са њим читаве филозофије као науке чијег даљег револуционарног развоја је он носилац.“³²

Он ту свест наглашава и – мада говори о читавој генерацији југословенских филозофа – извођење те филозофске револуције прихвата као властити задатак:

„... стојимо пред новом 'филозофском револуцијом' коју некако има изнети генерација нас данас живих на својим леђима и под својим лобањама.“³³

Још је Маркс говорио да се Француска револуција зачела у главама филозофа. Недељковић у том духу додаје да су се и социјалистичке револуције зачеле у глави филозофа Маркса. Лењин је упозоравао да без револуционарне теорије нема ни револуционарног покрета, а немоли револуције и преображаја друштва. Недељковић је зато истицао да је и Лењинова филозофска револуција претходила Октобарској социјалистичкој револуцији 1917. године у Русији. Он надаље уопштава ово запажање и тврди да свим револуцијама претходи филозофска револуција: „... без филозофске револуције као 'увода' нема друштвено-историјских револуција и напретка човечанства“.³⁴

Дакле, новим револуционарним преображајима друштва мора претходити таква промена у филозофији. Револуцију у филозофији требало би да изведу југословенски филозофи. У том циљу Недељковић предлаже да се најпре испита развој дијалектичког и историјског материјализма све до нашег времена, са његовом противречношћу коју чине, с једне стране, Марксово наглашавање теоријског и економског момента и, с друге стране, Лењиново наглашавање

³¹ *Ibid.*, стр. 46.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*, стр. 42.

практичног и субјективног момента. Надаље, да се поред дијалектичког материјализма изграђују и етика, естетика и друге филозофске дисциплине, да се критички испита историјски развој безброј фронтова у филозофији од како је пролетаријат ступио на историјску сцену, а Маркс и Енгелс поставили фронт дијалектичког материјализма као основе научног социјализма.

На београдском Конгресу филозофа марта 1951. Драган Јеремић је управо имао задатак да испита филозофске фронтове на Западу, а Михаило Марковић у СССР-у, док се Недељковић подухватио испитивања стања фронтова код нас и даље изградње дијалектичког материјализма. Било је на реду критичко претресање историјског развоја дијалектичког и историјског материјализма, што је предавач на Коларчевом народном универзитету и започео. У овом тексту, дакле, налазимо извесно образложење не само вишечасовних реферата на поменутом Конгресу него и наредних корака у извођењу револуције у филозофији.

КРИТИКЕ НЕДЕЉКОВИЋЕВИХ ПРЕДАВАЊА

Три недеље након завршетка циклуса Недељковићевих предавања на Коларцу, Загорка Мићић, предратни доктор филозофије а тада професор у гимназији, објавила је у *Књижевним новинама* њихову критику. Она већ у првој реченици истиче да су предавања изазвала „живе и разноврсне коментаре“, да би у наредној подробније описала ту разноврсност тврдећи како су код једних „довела до чуђења и забуне“, код других „до оштрог отпора“, а било је и оних код којих су „наишла на одушевљење“.³⁵ Овим речима она преноси властите утиске из очито живих и многобројних усмених разговора са другим слушаоцима. Судећи по садржини њене реакције, она није спадала у ову потоњу групу. У завршној реченици свог чланка каже пак ово: „Ако предавања друга Недељковића отворе живу дискусију јавно и писмено, не само затворено и усмено, она ће имати свој позитиван допринос у нашој филозофској активности.“³⁶ Загорка Мићић је, дакле, прешла са усмене на писану реч и објавила прву реакцију на предавања, сведочећи о њиховом позитивном доприносу филозофској активности код нас.

³⁵ Мићић, З., „Размишљања о неким питањима поводом предавања др. Душана Недељковића“, *Књижевне новине*, 15. март 1952, стр. 2. Критика Недељковићевих предавања започела је најпре у оквиру научне секције Српског филозофског друштва, где је расправу иницирала управо Загорка Мићић, а у којој су учествовали још и Вуко Павићевић, Радомир Лукић, Вељко Рибар и Душан Недељковић. На основу увида у записник са овог састанка научне секције Друштва Здравко Кучинар је приказао основни ток расправе (Кучинар, З., *Српско филозофско друштво. Крајња историја*, I, Службени гласник, Српско филозофско друштво, Београд, 2011, стр. 94–95).

³⁶ *Ibid.*, стр. 10.

Загорка Мићић наводи да се циклус састојао од четири предавања, која су мењала свој наслов. Увид у архив Коларчеве задужбине, видели смо, показује да их је било пет и навели смо наслове сваког од њих. Предавања су код критичарке изазвала забуну и чуђење, што ју је подстакло да напише расправу. Она је мишљења да се код нас после рата о филозофским питањима дуго није отворено расправљало и јасно јој је да са том праксом ваља прекинути, „крајње је време“ за „отворену и јавну дискусију по многим филозофским питањима и питањима филозофске активности код нас“.³⁷ Од многих питања која су покренула Недељковићева предавања она се усредредила на три: (1) однос материјализма и идеализма у филозофији, (2) пут и начин даљег развоја марксистичке филозофије, (3) економизам Маркса и Енгелса.

(1) Недељковићево образлагање да је идеализам једностран, а материјализам ограничен, Мићићева разумева као да су оба главна правца равноправна у историји филозофије и да њихова стална борба унапређује саму филозофију. Она закључује отуд да је за Недељковића „савремена филозофија света“ заправо „права филозофија изнад праваца“. И пита се да ли је такво разумевање филозофије марксистичко. Она пре рата није била марксиста, него феноменолог, докторирала је на Хусерловој феноменологији, и, како сама вели, морала је савладати „дуг унутрашњи отпор“ како би се упознала са делима класика марксизма. И сада, када је простудирала њихова дела, не чини јој се да је на предавањима ваљано изложено становиште марксистичке филозофије. Штавише, она код професора запажа „невероватно осцилирање гледишта у току једног предавања“, њој то изгледа као „недовољна доследност и чврстина става, која иде до непринципијелности“.³⁸ Она упозорава да Недељковић на предавањима не разликује озбиљне филозофске напоре у решавању филозофских питања од претенциозних, еклектичких, фразеолошких излагања, било да је реч о материјализму или идеализму.

(2) Дијалектички материјализам у Недељковићевом тумачењу Мићићева види као напор да се савладају једностраности идеализма и ограничености материјализма. Мићићева зна да су класици марксизма говорили о позитивним странама идеализма, али јој је ново Недељковићево инсистирање на ограничености Енгелсовог *Анџидиринџа* и Лењиновог *Материјализма и емпириокриџицизма*. Она сматра да то предавања нису убедљиво показала и све остаје на „декларативној општој фрази“, што збуњује људе и у том смислу је штетно. Што се ње тиче, она и даље остаје при ставу да су за проучавање дијалектичког материјализма те две књиге међу најважнијим класичним делима. У тим делима се уочава јасна и „темељна разлика између озбиљног филозофског напора“, с једне стране, и „површног баратања са празним фразама“, с друге стране.³⁹

³⁷ *Ibid.*, стр. 2.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*

Мићићева замера Недељковићу што на неком конкретном примеру није потпуно показао како ваља критички прићи једном великом идеалисти и прихватити његове значајне резултате. Шта и како, на пример, преузети од једног Хусерла, пита се наша критичарка која је едукована у његовој школи, а што ће иначе и чинити такозвани феноменолошки марксизам за који она у том тренутку и не слуги да постоји. Сем тога, она упозорава да и међу материјалистима и идеалистима има безначајних мислилаца, оних „без тла под ногама“, и да се од њих нема шта учити. Они се, у том смислу, не могу инкорпорисати у целину „савремене филозофије света“, како је то иначе сугерисано на предавањима. Недељковићев став да и најмањи правац има „тло под ногама“ угрожава критеријум за процену квалитета филозофских радова.⁴⁰

Мићићева сматра да већина слушалаца има утисак да у професоровом предавању има нечег опасног, а то је „отупљивање критеријума који филозофски правац данас претставља пут ка развоју филозофске мисли, пут ка научности филозофског погледа на свет, која филозофија једино изражава тежње и интересе радних маса“.⁴¹ За њу није убедљиво показано зашто је дијалектички материјализам „савремена филозофија света“ и зашто је то филозофија пролетаријата. Она налази чудним да савремена филозофија почиње са Марксом и Енгелсом и да се систематизује на њиховој мисли, као да су они непосредно утицали за развој савремене филозофије, а нису. Марксистичка филозофија била је дуго прећуткивана и тек је после Другог светског рата полемички узета у обзир због пораста радничког покрета у свету.

Овај сноп недоумица могао је међу марксистима изазвати чуђење и негодовање као и Недељковићево предавање. Вуко Павићевић и Иван Лаћа су, поред осталог, имали у виду ова питања када су поменули да њена критика заслужује посебан осврт.⁴²

⁴⁰ Можда под утицајем ове примедбе Недељковић на одговарајућим местима у једној реченици текста руком дописује релативизације (означићемо их курзивом), које као да дају за право Мићићевој: „Ма какав и ма колики био неко идеалист, *иод условом да није йразан буржоаски, сийнобуржоаски, каријеристички или 'чистио филозофски' фразер*, никад није он, како смо видели да каже Лењин, 'без икаква тла под ногама', увек, и под најдебљим идеалистичким љуштурама, има у њега, додуше *једносйрано и еклектички уойишйено и айсолуиизовано*, и изврнуто на главу, али реално и рационално, револуционарно језгро, чије разрађивање и даје сву *делимитичну и йривидну* снагу, убедљивост и *йролазну, релайивну* делотворност самом овом или оном идеалистичком погледу на свет“ (стр. 14).

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Вуко Павићевић је пре рата дипломирао филозофију на Филозофском факултету у Скопљу (1937), где му је професор био Душан Недељковић, потом је 1938. на истом факултету био изабран за асистента код Душана Недељковића, а у време професорових предавања на Коларцу био је наставник на Вишој партијској школи

(3) Мићићева подвлачи да нема историјског материјализма ако економски фактор није одлучујући, мада није довољно проучено како он стварно у конкретним случајевима делује. Тешко је изнаћи везу економске базе и апстрактних надградњи, као што су филозофија, религија, уметност, наука. Колико је то тешко показује и чињеница да још није написана марксистичка историја филозофије.⁴³ Предавања нису показала како ће се даље развијати дијалектички материјализам. Она упозорава да су све то тешки задаци, а да су наше снаге мале. Недељковић је на плећа наших филозофских радника натоварио претешке задатке. Импонује њено сасвим умесно упозорење да се морају повући границе између озбиљног студирања филозофских проблема и „лаког оперисања звучним фразама“.

Критичарка је уочила велики јаз између тежине задатака које је Недељковић поставио и могућности наше филозофије уопште и самог предавача посебно. Мада је сам предавач напоменуо да временско ограничење (од пет) предавања онемогућава да се подробније позабави задатом темом и да ће се ограничити на начелна разматрања, критичарка је умесно скренула пажњу на његову претерану амбицију, претенциозност, површност, фразерство, еклектичност и недовољну озбиљност у решавању проблема. Исто тако се показује да она још увек није била довољно верзирана ни у тада код нас уобичајено „прихваћену“ верзију дијалектичког материјализма па доиста показује неразумевање неких предавачевих ставова. То ће овоме омогућити да у том смислу на неке приговоре успешно одговори.

Две недеље после појаве критичког текста Загорке Мићић у истим новинама, дакле, освануо је нови критички осврт из пера двојца Павићевић–Лаћа. Аутори су пошли од става да марксисти своје филозофско учење не сматрају догмом, што ће рећи да је оно подложно критици и испитивању. За предавања су рекли да је професор изнео и такве оцене марксизма и појединих главних марксиста које раније марксисти нису изрицали. Овим су упозорили на извесну новост а можда и јерес у њима, због чега су већ коментарисана у *Књижевним новинама* и пре него су сама била штампана.

Ауторски пар се у критичком осврту усредредио на ограничења која се, према Недељковићу, могу наћи код Енгелса. Издвојили су следећа три: (1) динамизам, (2) механицизам и (3) економизам.

(1) Ограничење динамизма састојало би се у Енгелсовом недијалектичком апсолутизовању постајања, а занемаривању постојања, док је стварност јединство ових супротности. При томе се београдски професор позивао

„Ђуро Ђаковић“ у Београду. Иван Лаћа је био аутор брошуре *О марксистичком учењу* (1950), која се тада користила и у средњошколској настави.

⁴³ Још су била свежа сећања на расправу у СССР-у 1947. поводом књиге Г. Ф. Александрова *Историја зајадноевројске филозофије* и чувени Ждановљев реферат са негативним судом о њој.

на једно место из списка *Лудвиџа Фојербах и крај класичне немачке филозофије*, где се за дијалектичку филозофију каже да она у свему открива пролазност, да за њу постоји само непрекидни процес настајања и пропадања. Критичари, међутим, упозоравају да одмах у наставку наведеног места Енгелс каже како она има и своју конзервативну страну, да она признаје оправданост одређених ступњева сазнања и друштва за њихово време и њихове услове. Недељковић, међутим, изоставља овај наставак, као што не наводи ни друга места из Енгелсових списка, као оно из *Дијалектике њприроде* где каже да је мировање услов диференцирања материје, да без мировања (постојања) не би било ни кретања (промене). Укратко, критичари оптужују предавача да Енгелсу приписује огрешење о дијалектику које овај заправо није починио.

(2) Аутори указују да Недељковић приписује Енгелсу механицизам стога што класик марксизма термине механике користи да би описао појаве у људском друштву и историји. Они се, међутим, слажу са Енгелсовим ставом да је историја класног друштва протицала слично природном процесу, где се општи закони остварују слепо и несвесно. У том смислу су термини из механике сасвим прикладни да опишу ту ситуацију. То не значи да је Енгелс желео да поистовети друштвене појаве са механичким појавама, што би имплицирао механицизам. Аутори стога истичу да се код Енгелса не може говорити о механицизму.

(3) Економизам подразумева прецењивање економског фактора, чак схватање да је то једини одређујући фактор, и потцењивање улоге свести, идеологије. Економизма у том смислу, кажу критичари, код Енгелса нема. Економија је база, а идеологија је надградња. Идеологија јесте релативно самостална и повратно делује на економију, али је економија ипак доминантна. Термине база и надградња увео је Маркс, а Недељковић тај језик сматра митским и за ту слику, позајмљену из грађевинске статике, каже да је мит. Критичари му то замерају.

Поред ове три тачке, критичари су се на крају осврнули и на Недељковићеву схему развоја марксистичке филозофије, према којој бисмо „ми“, филозофи марксисти из Југославије, требало да изведемо „револуцију“ у марксистичкој филозофији. Аутори су при том с разлогом додали:

„Рекли бисмо да је Недељковић у овом општем субјекту ’ми’ некако нагласио место и за своје индивидуално ’ја’, истичући да ће ту револуцију изводити они који су ученици Маркса, Енгелса и Лењина, али и париских професора Лаланда (или Брејеа?) и Реја, а баш он је њихов ученик.“⁴⁴

Поред умесног скретања пажње на професорову сујету и склоност мегаломанији, аутори су га подсетили да југословенски филозофи не могу извести револуцију у самој марксистичкој филозофији, не само зато што

⁴⁴ Павићевић, В., Лаћа, И., „Још нешто поводом предавања Др. Д. Недељковића“, *Књижевне новине*, 29. март 1952, стр. 3.

смо ми мали народ, него и стога што се не може извести револуција нечега а да се то коренито не промени. Након те револуције филозофија не би била марксистичка. Лењин је, на пример, унапредио марксистичку филозофију, али нипошто није у њој извео никакву револуцију, како то иначе мисли Недељковић, него је она и даље остала марксистичка.

Недељковић више није могао да не одговара на написе својих критичара, па је у наредном броју *Књижевних новина* објавио свој арогантни одговор, којим заправо није одговорио на све примедбе својих критичара.⁴⁵ Текст је писан потцењивачки, с висине, без жеље да критичаре озбиљно узме у обзир и да их удостоји одговора. Чак се редакција морала оградити од таквог тона и „потцењивања *ex cathedra*“. На једну примедбу Загорке Мићић одговорио је једном једином, предугом реченицом, која има 4594 карактера, дакле више од две и по стране текста. Његова реченица, која је и иначе далеко од узорне и разумљиве у српском језику, овим (непотребно) постаје сасвим непрозирна. Својим критичарима је потпуно неоправдано пребацивао да сви западају у некакве противречности, тим „нападом“ се бранио од њихових аргумендованих опасности.

На многа питања је избегао да одговори. Сходно Недељковићевој концепцији да свака идеалистичка филозофија има рационално језгро које се може инкорпорисати у дијалектички материјализам, Загорка Мићић је, да би на примеру показала сву тежину извођења те замисли, поставила конкретно питање: како то извести, на пример, са Хусерловом филозофијом? Уместо да покаже како та замисао ради на Хусерловом примеру, предавач је осуо увреде на рачун феноменологије, њеног творца и његове ученице. Та немоћ и агресивност предавача сведоче о оној разлици између озбиљног филозофског напора и површног фразирања, о чему је писала критичарка.

У наредном броју *Књижевних новина* на Недељковићеву „Кратку белешку“ осврнули су се Вуко Павићевић и Иван Лаћа. Одмах на почетку отворено су истакли професорову „несамокритичност“ и његову склоност да „сваки критички осврт олако прогласи за резултат неразумевања, незнања, за паралолизме и замене теза, дакле за нешто што не би имало основе и повода у предавањима“.⁴⁶ Они су се, међутим, овога пута позвали на белешке

⁴⁵ Недељковић, Д., „Кратка белешка о ’размишљањима поводом’ мојих предавања“, *Књижевне новине*, 12. април 1952, стр. 6, 8. Ова кратка белешка је приближног обима као врло садржајна критика Загорке Мићић, а за петину је дужа од чланка Павићевића и Лаће, који је такође врло садржајан. Критичари су расположиви простор крајње економично искористили. Обимни Недељковићев одговор, који он назива „Кратка белешка“, заправо врви од празних фраза, на шта је у свом чланку већ упозорила Мићићева.

⁴⁶ Павићевић, В., Лаћа, И., „Одговор на ’Кратку белешку’ која је доста дуга, а ипак врло кратка“, *Књижевне новине*, 27. април 1952, стр. 2.

са професорових предавања на Филозофском факултету, где се у основи тврди исто што и на предавањима у Коларцу, кад је реч о механицизму и економизму. Посебно су се усредсредили на „антидијалектичку слику узету из статике грађевинарства“ која говори о бази и надградњи.

У „Краткој белешци“ Недељковић пориче да је на предавањима уопште говорио о „грешкама“ економизма код Енгелса, него само о пренаглашавању економског фактора. Професор је очито желео да ублажи свој говор о *грешкама* класика марксизма. Увид у рукопис предавања доиста потврђује да се цитат са Недељковићевих предавања на Филозофском факултету, који наводе Павићевић и Лаћа, готово дословно понавља и овде, надаље да се ту стварно говори о грешкама Маркса и Енгелса (на једном месту се каже „погрешка“, а на другом „*Culpa postea*“), и, на крају, за концепт базе и надградње каже се да је то антидијалектичка слика и мит. Према томе, Недељковић је у поменутом одговору критичарима ублажавао своје ставове са предавања о економизму и слици базе и надградње, и лажно је негирао да није говорио о грешкама Маркса и Енгелса.

Важно је овде истаћи да су аутори критичког написа бар начелно допуштали могућност критике класика марксизма: „Неће бити нескромно ако кажемо да и ми добро знамо да се у сваку њихову поставку, а камоли у сваку њихову реч не треба заклињати. Не. Свако је, па и они, ’ограничен’ епохом...“⁴⁷ Ипак, та критика не сме бити произвољна, него добро промишљена, утемељена. Критичарима се чинило да професор на предавањима није ваљано утемељио своју критику класика марксизма и стога су реаговали својим написима.

ЗАВРШНИ КОМЕНТАР

У оквиру совјетског дијалектичког материјализма правила се разлика између догматског и стваралачког марксизма. Догматски марксизам се придржава преживелих ставова који више не одговарају новој историјској стварности.⁴⁸ То се тиче само оних ставова који су подложни застаревању, који су ограничени епохом. Постојали су, међутим, и ставови који се никако нису могли ревидирати, они су сматрани суштинским, без њих не би било марксизма. Остајање при њима није значило догматизам него верност марк-

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ „Догматизам значи слепу веру у постојеће теорије, недостатак жеље да се оне подвргну критичком проверавању, неумеће или немање жеље да се оне измене у складу с новим условима. Догматизам најгорег типа је тежња да се нове појаве утисну у старе, ’уобичајене’ појмове о старим законитостима, које више уопште не делују или делују у новим појавама у новом виду.“ (Леонов, М. А., *Опјед о дијалектичком материјализму*, књига друга, Култура, Београд, 1950, стр. 222).

сизму. Ту се намеће питање ауторитета који је одлучивао о овим суштинским ставовима: ко је тај који је наводио њихов списак и формулације?

Познато је да је једну такву кодификацију извео Стаљин 1938, у спису „О дијалектичком и историјском материјализму“, који је објављен у књизи *Историја СКП(б)*. Наши марксисти су се углавном придржавали стаљинистичке кодификације марксизма све до краја четрдесетих година. То су заправо у извесној мери наставили и даље да чине, изостављајући само име Стаљина као њеног аутора. То је у пракси значило да су се могли критиковати и мењати само несуштински ставови, док су они суштински морали остати непромењени. По правилу, класици марксизма су изрицали увек исправне ставове. Само што би се они епохални ставови, они који су ограничени епохом и који су такође за своју епоху били тачни, морали мењати када се она промени. У том смислу, нису грешили класици него је сама ствар била промењива. Због тога су се међу егзегетима марксизма ломила копља не око грешака класика, јер њих у таквој оптици није ни могло бити, него око правог значења њихових исказа.

Када су В. Павићевић и И. Лаћа допуштали могућност критике у марксизму имали су у виду само оне промењиве ставове, оне који су „ограничени“ епохом. При том су подразумевали да се они суштински ставови не могу критиковати и мењати. С друге стране, Загорка Мићић, која је била сасвим нова у табору марксиста, није се још била сасвим разабрала у дијалектичком материјализму и разликовању суштинских од несуштинских ставова тако да су чак и Павићевић и Лаћа имали примедбе на њено разумевање ствари.

Напоменули смо да је Недељковић код нас био први који је почетком 1949. наговестио могућност филозофске критике стаљинизма, а почетком 1950. и започео да је изводи. Та критика је била политички подржана и у том погледу била је не само безопасна него и пожељна. При томе се београдски професор, након напуштања Стаљинове верзије дијамата, које се придржавао неких десетак година, поново вратио оној предратној која се ослањала у првом реду на Лењина. Могло би се рећи да је он између два рата био лењиниста у оквиру марксизма па је, након готово десетогодишње паузе, наставио са тим. Није нипошто случајно што је он филозофску критику стаљинизма и започео чланцима о Лењину.⁴⁹

Критика читаве совјетске филозофије као стаљинистичке, коју је извео Михаило Марковић приликом оснивања Српског филозофског друштва марта 1951, могла је сугерисати да је прави марксизам могућ само изван совјетског лагера. Што се наше земље тиче, околности су биле незавидне. Већина већ афирмисаних филозофа нису били марксисти нити су, што се Београда тиче, били укључени у наставу на факултету. У то време једини професор на филозофској

⁴⁹ Своје предратне, ратне и поратне радове о Лењину Недељковић је касније сакупио у књигу *Лењин и филозофија* (Научно дело, Београд, 1969).

групи Филозофског факултета у Београду био је управо Недељковић. Уз њега су ту били још неколицина тек свршених студената који су, као почетници у струци, били његови асистенти. Одатле следи да је задатке које је постављао пред нашу марксистичку филозофију практично постављао самом себи. Критичари су с разлогом указали да његово „ми“ у том контексту заправо значи „ја“.

Постављање таквог мегаломанског задатка практично једном човеку прећутно подразумева, прво, да га појединац уопште може извести и, друго, да је он управо тај. Разуме се, лако је то декларативно рећи, али је сасвим друга ствар то и учинити. На те тешкоће с правом је упозоравала Загорка Мићић, која је иначе имала прилику да изблиза посматра строги филигрански рад у школи таквог светски уважаваног мајстора заната какав је био Хусерл. Чинило јој се то претешким и за читаву нашу недовољно обучену филозофску сцену, а не само за појединца, поготову за Недељковића са свим његовим мањкавостима које је набројала. Изгледа, међутим, да је Недељковић искрено поверовао да је тај задатак решив за појединца и да је управо њему поверена та велика мисија. Ваљало се прихватити посла.

Пошто су његови асистенти извели критику совјетског марксизма и савремене филозофије Запада, а сам он критику југословенске сцене, остало је још да се критички испита и сама марксистичка традиција од Маркса до Лењина. Као што је критику стаљинизма започео помоћу Лењина, изгледало му је плаузибилно да се, као лењиниста, и у критици осталих класика такође ослони на исти Лењинов став, који је цитирао и у чланку „Лењин о општем, специфичном и појединачном“ (1949):

„Ми мислимо да је за руске социјалисте нарочито потребно *самостално* разрађивање Марксове теорије, јер та теорија даје само опште *руководеће* ставове, који се *конкретно* примењују на Енглеску друкчије, на Француску друкчије него на Немачку, на Немачку друкчије него на Русију.“⁵⁰

Лењинов упут Недељковић разумева на следећи начин: учења Маркса и Енгелса су усредсређена на општости, а оно конкретно је на неки начин у другом плану. Међутим, ово наглашавање општости наспрам посебности, специфичности и појединачности показује се као недостатак оваквог поступања дијалектике јер нас лишава кључа за разумевање и развоја самих општости. Наиме, променом и борбом посебности, специфичности, појединачности – што заправо и јесу конкретности – мењају се и развијају и саме општости. У том смислу Недељковић овај Лењинов став разумева као захтев да се дијалектички обради и оно конкретно, што ће рећи посебно, специфично,

⁵⁰ Недељковић, Д., „Противуречности и фронтони савремене филозофије“, стр. 52. Видети и чланак „Лењин о општем, специфичном и појединачном“, прештампан у Недељковићевој књизи *Лењин и филозофија* (Научна књига, Београд, 1969, стр. 245–246).

појединачно. Сходно овом тумачењу, он затим наводи и следећи Лењинов став, који упућује на стваралачки однос према Марксовом учењу:

„Ми на Марксову теорију нипошто не гледамо као на нешто завршено и неприкосновено; напротив, уверени смо да је та теорија положила само камен темељац науке коју социјалисти *морају* развијати даље у свим правцима, ако не желе да заостану за животом.“⁵¹

Недељковићево уверење да смо на прагу нових револуционарних промена у друштву значило је, према његовом мишљењу, да томе мора претходити револуција у филозофији. Образлагао је да се филозофска револуција одвија као негација негације претходне и као двојење целине процеса на саставне супротности. Кретање филозофије од једне филозофске револуције до друге одвија се посредством претеривања у једној или другој супротности, идући у цик-цак линији. На пример, док се код Маркса и Енгелса наглашава економска база, код Лењина се наглашава субјективни фактор свести. Управо преко ових унутрашњих идеалистичких момената, ограничења, одвија се напредак, даљи развој као саморазвој, посредством негације негације, укидањем и превазилажењем граница и недостатака.

Према оцртаној дијалектичкој схеми, ваљало је негацијом негације ићи даље од Маркса, Енгелса и Лењина. То је подразумевало изналажење ограничења у њиховим концепцијама. Недељковић их је нашао у њиховом наглашавању општости, а занемаривању оног конкретнoг, појединачног. Другим речима, пут је видео у развијању дијалектике посебног и појединачног, што је већ наговестио у објављена два краћа чланка о Лењину. Ограничености о којима је било речи могле су се разумети и као неизбежна епохална ограничења, мада су критичари тврдили да се такви приговори класицима марксизма не могу бранити. Посебно не оптужбе за механицизам и подругљив тон према „грађевинској“ слици базе и надградње која је проглашена недијалектичком и митом.

Оно у чему је предавач отишао најдаље био је његов говор о грешкама код Маркса и Енгелса. Да је остао само на говору о ограничењима њихових концепција, могло би се ући у егзегезу да ли је реч о епохалним ограничењима или не. Тиме би се још увек остало у границама које је, бар начелно, допуштао и стаљинистички дискурс. Међутим, говор о грешкама читаву расправу је довео у нову раван на којој се наши послератни марксисти нису до тада налазили, коју стаљинистички стил расправљања није допуштао. Тако се београдски професор, и нехотично, нашао сам на пустом месту, где још никог није било. Чак и Загорка Мићић, чија су питања подразумевала сумњу у моћ и значај марксистичке филозофије, у оно што Недељковић нипошто није доводио у питање, не помишља да говори не само о грешкама него ни

⁵¹ Недељковић, Д., „Противуречности и фронтови савремене филозофије“, стр. 53.

о ограничењима концепција класика марксизма. У одговору критичарима предавач је покушао да ублажи своје тврдње, али су аргументи и сведочанства која су навели Павићевић и Лаћа били неумољиви.

Епилог је, што се текста тиче, да га аутор никада није објавио. У којој мери је овом полемиком био погођен довољно говори чињеница да он, колико смо могли да видимо, никада после у својим текстовима није употребљавао синтагму „филозофски фронт“ нити је говорио о грешкама класика марксизма. Он, који је код нас начинио пионирске кораке најпре у критици стаљинизма, а потом и Маркса, Енгелса и Лењина, на томе је, што се ових потоњих тиче, и стао. Док је критика Стаљина у том тренутку била политички пожељна, критика класика марксизма–лењинизма то нипошто није била. Говорити о грешкама класика било је прерано и нимало безопасно. Није га стога могло мимоићи нешто од судбине оног Андрићевог петла из „Приче о кмету Симану“, што се прерано оглашава и пре времена буди читаво село.

Убрзо су уследили други неповољни догађаји. Те године објављена је и његова књига *Наша филозофија у борби за социјализам* са текстом конгресног реферата из 1951, који је жестокој критици подвргао Милован Ђилас у првом броју новопокренутог часописа *Нова мисао*.⁵² У јунском року 1953. студенти су штрајковали и нису изашли на испите: нису више желели да само један професор предаје и испитује све предмете. Због сукоба на самом факултету Недељковић је био искључен из партије. Уклоњен је из наставе и крајем 1953. превремено пензионисан. Предавања на Коларчевом народном универзитету с почетка 1952. и говор о ограничењима и грешкама класика марксизма, према томе, наговестила су почетак краја професорске каријере Душана Недељковића на Филозофском факултету у Београду. Критичко преиспитивање класика марксизма наставиће касније, у нешто измењеним околностима, други наши филозофи. Он је први започео с том праксом и, у датим околностима, платио је одређену цену, не само што се професорске каријере тиче него и његовог даљег теоријског рада.

---

⁵² Ђилас, М., „Двострука ’филозофска’ улога професора Недељковића“, *Нова мисао*, 1/1953, стр. 37–67.

Ilija Marić

OUR FIRST POST-WAR CRITIQUE OF THE CLASSICS OF MARXISM

S u m m a r y

Early in 1952, Dušan Nedeljković gave a series of lectures on the subject of “The Contradictions and Fronts of Contemporary Philosophy“ at the Kolarac People’s University. Among other things, the lectures were about the limitations in the works of the classics of Marxism-Leninism – Marx, Engels and Lenin. What is more, he spoke about their errors. The lectures provoked critical reactions from Zagorka Mičić, Vuko Pavićević and Ivan Laća, published in *Književne novine*. Nedeljković responded to them. It was the first more extensive philosophic polemic after the World War II in Serbia. The topic of the polemic were the teachings of Marxism’s classics, which had never been critically discussed before by our philosophers. Nedeljković never published the script of his lectures. They marked the beginning of the end of his career as a professor at the Faculty of Philosophy.

Key words: Dušan Nedeljković, Zagorka Mičić, Vuko Pavićević, Ivan Laća, Marx, Engels, Lenin, lectures, polemic, philosophic front.